

חיוב התמדת העובד בעבודתו ודין השבת המשק

הקדמה ומיקוד

בשבועות הקרובים נלמד על היחסים הנאותים בין עובדים למעבידיהם ע"פ תורה חובות העובד כלפי המעסיק שלו להיפך במישור הפרטי והציבורי. השבוע נלמד על חיוב העובד להתמיד בעבודתו וגדרי חיוב זה, וכן על יכולת העובדים להתאגד ולהשבית את המשק מסיבות שונות

יש לשים לב שזמן הלימוד הינו חצי שבוע ואילו דף המקורות נכתב לשבוע שלם לכן המיקוד יהיה יותר משמעותי

לימודנו השבוע יתחלק לארבעה חלקים (ע"פ כותרות המשנה המובאות בדפי המקורות)

חלק א: חיוב התמדת העובד בעבודתו- בחלק זה נלמד את גדרי החיוב של העובד להתמיד בעבודתו. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את דברי הגמ' ב"מ והמאירי שעליה ולהבין את משמעות יכולת העובדים לטעון שיכולים לעבוד עבודה טובה יותר (על המקורות מהשו"ע ניתן לדלג)

חלק ב: חיוב מלמדי תורה להתמיד בעבודתם- בחלק זה נלמד את החיובים המיוחדים שישנם למלמדי תורה להתמיד בעבודתם בפרט יש לעיין בסיבת ההבדל בינם לבין שאר העובדים. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את הירושלמי ואת שתי המקורות ממסכת ב"ב, את דברי ערוך השולחן והאגרות משה (על התוספות, רשב"א ושני המקורות מהשולחן ערוך ניתן לדלג ובמידה והזמן קצר יש ללמוד את דברי האגרות משה בלבד)

חלק ג: התמדה בעבודה על חשבון אי הקפדה במצוות- בחלק זה נלמד את חובת ההתמדה בעבודה עד כדי ביטול חלק מהמצוות המוטלות על האדם יש לנסות להבין את הסיבה לכך. במידה והזמן אינו מאפשר יש לדלג לחלוטין על חלק זה.

חלק ד: האם מותר לוועדי העובדים להשבית את המשק- בחלק זה נלמד האם מותר להתאגד ולהשבית את המשק ע"פ תורה. מיקוד המקורות בחלק זה: יש ללמוד את תשובתו של הרב אורבך בלבד

חיוב התמדת העובד בעבודתו

1. תלמוד בבלי מסכת בבא מציעא דף פג עמוד א

משנה./ השוכר את הפועלים ואמר להם להשכים ולהעריב. מקום שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב - אינו רשאי לכופן. מקום שנהגו לזון - יזון, לספק במתיקה - יספק, הכל כמנהג המדינה. מעשה ברבי יוחנן בן מתאי שאמר לבנו: צא שכור לנו פועליו. הלך ופסק להם מזונות. וכשבא אצל אביו, אמר לו: בני, אפילו אם אתה עושה להם כסעודת שלמה בשעתו לא יצאת ידי חובתך עמהן, שהן בני אברהם יצחק ויעקב. אלא, עד שלא יתחילו במלאכה צא ואמור להם: על מנת שאין לכם עלי אלא פת וקטנית בלבד. רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא היה צריך לומר, הכל כמנהג המדינה. גמרא. פשיטא! לא צריכא, דטפא להו אאגרייהו. מהו דתימא, אמר להו: הא דטפאי לכו אאגרייכו - אדעתא דמקדמיתו ומחשכיתו בהדאי, קא משמע לן דאמרו ליה: האי דטפת לן - אדעתא דעבדינן לך עבידתא שפירתא

2. בית הבחירה למאירי מסכת בבא מציעא דף פג עמוד א

אמר המאירי השוכר את הפועלים ואמר להם להשכים ולהעריב ר"ל ששכרם סתם ואח"כ אמר להם שישכימו קודם זריחת השמש ושיעריבו אחר שקיעת החמה אם הוא במקום שנהגו שלא להשכים ושלא להעריב אינו יכול לכופן ויתבאר בגמרא שאע"פ שהרבה בשכר יותר משכר שאר פועלים ואומר להם שעל דעת וישכימו ויעריבו הוסיף בשכרם הואיל ובסתם שכרם אף הם אומרים לו לא קבלנו התוספת אלא על דעת שנדקדק במלאכתנו עד שתהא מלאכה יפה ומ"מ אם לא עשו מלאכתם יפה משאר פועלים מנכה להם בתוספתו ויש חולקין בזו שמ"מ כבר עשו בה ככל שאפשר להם ומ"מ אם התנה עמהם כן אין ספק שתנאו קיים לא אמרו והתנה עמהם אלא ואמר להם:

3. שולחן ערוך חושן משפט הלכות שכירות פועלים סימן שלב סעיף ה

שכר בעל הבית בעצמו בסלע, ונזדלזלה המלאכה והראה להם בעל הבית פנים זועפות ופיסוהו בדברים, אינו יכול לומר: לא נתפייסתי אלא על דעת שתפחתו משכרכם כפי הזול, שהם יאמרו: לא פייסנוך אלא לדעת שנעשה המלאכה טובה וכן עשינו. הגה: ויש מחלקין דאם בעל הבית אמר בפירושו: איני נותן לכם אלא כך, והיה יכול לחזור בלא תרעומת, אף על גב דחזרו ופיסוהו אינו נותן אלא כמה שאמר

(נ"י פרק האומנין). וכן אם הוקרה המלאכה והם הראו לו פנים זועפות ופייסם בדברים, אינם יכולים לומר: לא נתפייסנו אלא על דעת שתוסיף על שכרינו כפי היוקר, שהוא ישיב: לא פייסתי אלא על דעת להוסיף לכם אכילה ושתיה וכן עשיתי.

4. שולחן ערוך חושן משפט סימן שלו סעיף כ

מוזהר הפועל שלא יבטל מעט כאן ומעט כאן, אלא חייב לדקדק על עצמו בזמן, שהרי הקפידו על ברכה רביעית של ברכת המזון שלא יברך אותה; וכן חייב לעבוד בכל כחו, שהרי יעקב הצדיק אמר: כי בכל כחי עבדתי את אביכן (בראשית לא, ו); לפיכך נטל שכרו אף בעולם הזה, שנאמר: ויפרוץ האיש מאד מאד (בראשית ל, מג).

פתחי חושן פרק ז סעיף י ס"ק כד

וכ"ש שיש לפועל להזהר מלהפסיק מלאכתו לצורך עסקיו הפרטיים ובפרט בשימוש בטלפון, מבלי לקבל רשות על כך ונראה שבמקומות עבודה ציבוריים די אם מקבל רשות מהמונה עליו

חיוב מלמדי תורה להתמיד בעבודתם

5. תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת דמאי פרק ז

תני לא יחרוש אדם בפרתו בלילה וישכירנה ביום לא יעשה בתוך שלו בלילה וישכיר עצמו ביום לא ירעיב עצמו ולא יסגף עצמו מפני שהוא ממעט במלאכתו של ב"ה רבי יוחנן אזל לחזד אתר אשכח ספרא איינוס אמר להו מהו כן אמרו ליה ציים א"ל אסור לך ומה אם מלאכתו של בשר ודם את אמר אסור מלאכתו של הקדוש ברוך הוא לא כל שכן

6. תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף ח עמוד ב

ומצדיקי הרבים ככוכבים לעולם ועד - אלו מלמדי תינוקות. כגון מאן? אמר רב: כגון רב שמואל בר שילת. דרב אשכחיה לרב שמואל בר שילת דהוה קאי בגינתא, א"ל: שבקתיה להימנותך? אמר ליה: הא תליסר שנין דלא חזיא לי, והשתא נמי דעתאי עלויהו:

7. תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף כא עמוד א- דף כא עמוד ב

ואמר רבא: הני תרי מקרי דרדקי, חד גריס ולא דייק וחד דייק ולא גריס - מותבינן ההוא דגריס ולא דייק, שבשתא ממילא נפקא. רב דימי מנהרדעא אמר: מותבינן דדייק ולא גריס, שבשתא כיון דעל - על; דכתיב: כי ששת חדשים ישב שם יואב וכל ישראל עד הכרית כל זכר באדם, כי אתא לקמיה דדוד, אמר ליה: מאי טעמא עבדת הכי? אמר ליה, דכתיב: תמחה את זכר עמלק. אמר ליה: והא אנן זכר קרינן! א"ל: אנא זכר אקרינן. אזל שיייליה לרביה, אמר ליה: היאך אקרינת? אמר ליה: זכר. שקל ספסירא למיקטליה, אמר ליה: אמאי? א"ל, דכתיב: ארור עושה מלאכת ה' רמיה. א"ל: שבקיה לההוא גברא דליקום בארור! א"ל, כתיב: וארור מונע חרבו מדם! איכא דאמרי: קטליה, ואיכא דאמרי: לא קטליה.

8. תוספות מסכת בבא בתרא דף כא עמוד ב

ומקרי דרדקי - פ' בקונטרס בהמקבל (ב"מ דף קט. ושם) דהוי פסידא דלא הדרא משום דשבשתא כיון דעל על וקשה לר"י דהא רבא גופיה אית ליה לעיל דשבשתא ממילא נפקא ואומר ר"י דהוה פסידא דלא הדר דאותה שעה שמלמד להם טעות הם מתבטלים ואותה שעה אין יכולין להחזיר לעולם.

9. שו"ת הרשב"א חלק ז סימן תקטז

... וכתב הרב אבן מיגש ז"ל שמי ששכר מלמד לבנו וקבע לו זמן והעבירו ממנו אין לו עליו אלא תרעומת כמו שאמרו השוכר את הפועלים והטעו בעל הבית או בעל הבית הטעה אותם אין להם זה על זה אלא תרעומת. ואין הפועל רשאי לעשות מלאכתו בלילה ולשכור עצמו ביום ולחרוש בפרתו ערבית ולהשכירה בשחרית מכאן דקדקו ז"ל שיש בידו של בעל הבית למחות למלמד המשכים לעשות מלאכתו עכ"ל:

10. שולחן ערוך חושן משפט סימן שלו סעיף יט

אין הפועל רשאי לעשות מלאכה בלילה ולהשכיר עצמו ביום. ולא ירעב ויסגף עצמו ויאכיל מזונותיו לבניו, מפני ביטול מלאכתו של בעל הבית, שהרי מחליש כחו שלא יוכל לעשות מלאכת בעל הבית בכח.

11. שולחן ערוך חושן משפט סימן שלג סעיף ה

מלמדין, דינן כשאר פועלים שצריכין לעשות כמנהג להשכים או להעריב, כמו שנתבאר סימן של"א, ואסור לעשות מלאכתו עם הלמוד או לנעור בלילה יותר מדאי, או להרבות במאכל, וכל המשנה ידו על התחטונה ומעברין ליה (מרדכי פ' האומנין בשם הירושלמי והגהות מיימוני סוף הלכות שכירות).

12. ערוך השולחן חושן משפט סימן שלו סעיף כה

אין הפועל רשאי לעשות מלאכה בלילה ולהשכיר עצמו ביום ולא ירעב ולא יסגף את עצמו ולא יאכיל מלחמו שהוא צריך לאכול בביתו לאשתו ובניו מפני ביטול מלאכתו של בעה"ב שהרי מחליש כחו ולא יהיה ביכלתו לעשות מלאכתו כראוי וכ"ש שמלמד אסור לעשות כן ומי שעושה בקבלנות אין חשש בכל זה כיון שאינו שכיר יום [נ"ל]:

13. שו"ת אגרות משה יורה דעה חלק א סימן קלח

בענין זלזול בלמודים עם התלמידים מחמת שאין משלמין שכירותם כראוי כ"ד טבת תשי"ג. מע"כ ידידי הרה"ג מו"ה ר' יוסף הלוי עליאש שליט"א שלום וברכה.

בדבר אם רשאי מלמד בהישיבה להתאחר בזמן הלמודים שנקבעו בהטענה שלפי השכר וסדר התשלומין רשאים גם הם לזלזל בעבודתם. הנה פשוט שטענה זו וכיוצא בה אינו כלום דהא בעצם, השכירות אינו בעד פעולת הלמודים ככל פועל דהא בעד הלמוד אסור ליקח שכר אלא שהוא שכר בטלה היינו שיינה כל עסקים ומלאכות משעות אלו כדי שיהיה לו פנאי ללמד עם התלמידים כדאיתא בס' רמ"ו בש"ע יו"ד סעי' ה' ומכיון שהוא בטל ממלאכה בשביל זה מחוייב גם בעצם מדינא ללמד עמהם שהוא כחויב שחייבה תורה שאף רגע אחד אינו רשאי לבטל. ואף מלמדי מקרא שרשאים ליטול שכר הוא רק על פסוק טעמים והשמור כדאיתא בנדריים דף ל"ז אבל על התורה שמלמדים הוא גם מחויב התורה ובהזמן שמבטל המורה הוא בטול גם מלמוד התורה. ואף מי שאין לו במה להתפרנס ששרי אף בלא שכר בטלה דמוכה כגון שהיה בטל ממלאכה גם בלא זה שנמצא שהשכר הוא על פעולת הלמוד נמי עכ"פ מאחר שלומד בשעות אלו הוא מחוייב גם מדין התורה ללמד לא רק בשביל השכירות ולכן ברור שאף אם מנהלי הישיבה ששכרוהו ימחלו לו וירשוהו לבטל אינו רשאי ויש להחשיבו בכלל מתרשל בלמודו. ועיין בתוס' ב"ב דף כ"א דאף למ"ד דשבשתא ממילא נפקא נחשב פסידא דלא הדר משום שנמצא שנתבטלו באותה שעה חזינן כמה יש להקפיד על בטול זמן דתינוקות ולכן ודאי כל מורה בין תורה שבכתב בין תורה שבע"פ מחוייב שלא לבטל אפילו משהו ממה שא"צ לתינוקות בשעות שהוקבעו ללמוד עמהם. אבל כל זה הוא לאיסורא ולא לענין לסלק דשביל בטול זמן קצר מאחר שעכ"פ הרבה נפרצו בזה במדינתנו אין יכולין דהוי כנתרצו אדעתא דהכי אף שהוא שלא כדין אף שהתוס' ב"ב איירו גם לענין סלוק ונמצא שמעצם הדין דגמ' יש לסלק אבל מאחר שבכאן נפרצו בזה אין יכולין לסלק וגם אין בידנו להעמיד הדין על תלה. אבל כל מורה אשר הוא ודאי ירא שמים צריך לחוש לנפשו שלא יעשה מלאכת ה' רמיה ח"ו וצריך ליזהר שלא להתאחר כלום אם לא באונס גמור באופן שרחמנא פטריה. ועיין בש"ע יו"ד סי' רמ"ה סעי' י"ז שגם בשביל בטול עת אין להושיב מלמד אלא בעל יראה. וטענת שאין משלמין בזמן בכלל אינה טענה אף לפועלים דמאחר שעכ"פ נשאר לעבוד צריך לעבוד באמונה והוא יתבע שכרו כ"ז שלא התנה שבשביל שאין משלמין בזמן גם הוא יזלזל בזמן עבודתו והסכים לזה השוכרו. וראיה קצת מיעקב אבינו שממנו לומדים הלכות שמירה בס"פ הפועלים. אך במלמד לא יועיל אף תנאי כדלעיל. ידידו מוקירו, משה פיינשטיין

התמדה בעבודה על חשבון אי הקפדה במצוות

14. תלמוד בבלי מסכת ברכות דף טז עמוד א

תנו רבנן: הפועלים שהיו עושין מלאכה אצל בעל הבית - קורין קריאת שמע ומברכין לפניו ולאחריה, ואוכלין פתן ומברכין לפניו ולאחריה, ומתפללין תפלה של שמונה עשרה אבל אין יורדין לפני התיבה ואין נושאים כפיהם. והתניא: מעין שמונה עשרה! - אמר רב ששת, לא קשיא: הא - רבן גמליאל, הא רבי יהושע. - אי רבי יהושע, מאי איריא פועלים, אפילו כל אדם נמי! - אלא, אידי ואידי רבן גמליאל, ולא קשיא: כאן - בעושיין בשכרן, כאן - בעושיין בסעודתן. והתניא: הפועלים שהיו עושים מלאכה אצל בעל - הבית קורין קריאת שמע ומתפללין, ואוכלין פתן ואין מברכים לפניו, אבל מברכין לאחריה שתיים, כיצד - ברכה ראשונה כתקונה, שניה - פותח בברכת הארץ וכוללין בונה ירושלים בברכת הארץ; במה דברים אמורים - בעושיין בשכרן, אבל עושיין בסעודתן או שהיה בעל הבית מיסב עמהן - מברכין כתיקונה.

15. שולחן ערוך אורח חיים סימן קצא סעיפים א-ב

פועלים העושים מלאכה אצל בעל הבית, מקצרין בבהמ"ז, כדי שלא לבטל מלאכת בעל הבית; כיצד, ברכה ראשונה כתקנה, ושנייה פותח בברכת הארץ וכולל בה בונה ירושלים וחותרם בברכת הארץ, ואין אומרים ברכת הטוב והמטיב כלל. בד"א, כשנוטלים שכר על מלאכתן מלבד הסעודה, אבל אם אין נוטלים שכר אלא הסעודה שאוכלים לבד, מברכין כל ד' ברכות כתקנן; וכן אם בעה"ב מיסב עמהם, אע"פ שנוטלים שכר מלבד הסעודה, מברכין כל ד' ברכות. והאידנא לעולם מברכים כל ארבע ברכות, שאין דרך בני אדם עכשיו להקפיד בכך, ומסתמא אדעתא דהכי שוכרים פועלים שיברכו כל ארבע ברכות כתקנב.

16. תוספות מסכת ברכות דף טז עמוד א ד"ה וחותרם בברכת הארץ

אע"ג דמדאורייתא הם. יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה הואיל וטרודים במלאכת בעל הבית.

17. שער הציון סימן קצא

ואפילו אם נאמר דמנין הג' ברכות הם מדאורייתא, מכל מקום יש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה בשב ואל תעשה, כן הוא לדעת התוספות, אבל הרבה ראשונים אין סוברים כן דיהא הנוסח גופא בפתיחה וחתימה דאורייתא:

18. מגן אברהם סימן תקעא ס"ק ג

ומלמדי תינוקות - דאיכא תרתי שממעטין במלאכת שמים וגוזלים את הבריות דאפ"י שאר פועלים אסורים להתענות שממעטים במלאכה בע"ה וכ"ה במשנ' פ"ז דדמאי ועיין בח"מ סי' של"ג ס"ה, ובס"ח סי' תק"ז ותרי"ז כ' דכל העוסקים בצורכי רבים כגון שתדלנים דינן כמלמדים ועיין בח"מ סימן של"ז ס"ט,

האם מותר לוועדי העובדים להשבית את המשק

19. תלמוד בבלי מסכת יומא דף לח עמוד א

תנו רבנן: בית גרמו היו בקיאיין במעשה לחם הפנים ולא רצו ללמד. שלחו חכמים והביאו אומנין מאלכסנדריא של מצרים, והיו יודעין לאפות כמותן ולא היו יודעין לרדות כמותן. שהללו מסיקין מבחויץ ואופין מבחויץ, והללו מסיקין מבפנים ואופין מבפנים. הללו פיתן מתעפשת, והללו אין פיתן מתעפשת. כששמעו חכמים בדבר אמרו: כל מה שברא הקדוש ברוך הוא - לכבודו בראו, שנאמר +ישעיהו מג+ כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו, וחזרו בית גרמו למקומן. שלחו להם חכמים ולא באו. כפלו להם שכרן - ובאו. בכל יום היו נוטלין שנים עשר מנה, והיום עשרים וארבעה. רבי יהודה אומר: בכל יום עשרים וארבעה, והיום ארבעים ושמונה. אמרו להם חכמים: מה ראיתם שלא ללמד? אמרו להם: יודעין היו של בית אבא שבית זה עתיד ליחרב, שמא ילמוד אדם שאינו מהוגן וילך ועבוד עבודה זרה בכך. ועל דבר זה מזכירין אותן לשבח: מעולם לא נמצאת פת נקיה ביד בניהם, שלא יאמרו ממעשה לחם הפנים זה ניזונין, לקיים מה שנאמר +במדבר לב+ והייתם נקים מה' ומישראל.

20. תלמוד בבלי מסכת בבא קמא דף כז עמוד ב

דאתמר, רב יהודה אמר: לא עביד איניש דינא לנפשיה, רב נחמן אמר: עביד איניש דינא לנפשיה; היכא דאיכא פסידא - כ"ע לא פליגי דעביד איניש דינא לנפשיה, כי פליגי - היכא דליכא פסידא, רב יהודה אמר: לא עביד איניש דינא לנפשיה, דכיון דליכא פסידא ליזיל קמיה דיינא; ר"נ אמר: עביד איניש דינא לנפשיה, דכיון דבדין עביד לא טרח.

21. שולחן ערוך חושן משפט סימן ד סעיף א

יכול אדם לעשות דין לעצמו; אם רואה שלו ביד אחר שגזלו, יכול לקחתו מידו; ואם האחר עומד כנגדו, יכול להכותו עד שיניחנו, אם לא יוכל להציל בענין אחר (טור), אפילו הוא דבר שאין בו הפסד אם ימתין עד שיעמידנו בדין, והוא שיוכל לברר ששלו הוא נוטל בדין; מ"מ אין לו רשות למשכנו בחובו.

22. תלמוד בבלי מסכת בבא בתרא דף ח עמוד ב- ט עמוד א

ורשאים בני העיר לעשות קופה תמחוי ותמחוי קופה, ולשנותה לכל מה שירצו; ורשאין בני העיר להתנות על המדות ועל השערים, ועל שכר פועלים, ולהסיע על קיצתן... הנהו בי תרי טבחי דעבדי עניינא בהדי הדדי, דכל מאן דעביד ביומא דחבריה נקרעוה למשכיה. אזל חד מנייהו עבד ביומא דחבריה, קרעו למשכיה; אתו לקמיה דרבא, חייבינהו רבא לשלומי. איתיביה רב יימר בר שלמיא לרבא: ולהסיע על קיצתם! לא אהדר ליה רבא. אמר רב פפא: שפיר עבד דלא אהדר ליה מידי, ה"מ היכא דליכא אדם חשוב, אבל היכא דאיכא אדם חשוב - לאו כל כמיניהו דמתנו.

23. חידושי הרמב"ן מסכת בבא בתרא דף ט עמוד א

הא דאמרינן בהנהו בי תרי טבחי דהיכא דאיכא אדם חשוב לאו כל כמיניהו דמתנו, נראה משום דילמא איכא פסידא ללקוחות דמייקרי זביני, הלכך לאו תנאה הוא עד דשקלי רשות מיניה ואע"ג דחזוניה השתא דליכא פסידא לא הוי תנאייהו תנאה, ומשמע דהיכא דליכא אדם חשוב, א"נ ליכא למיחש לפסידא, דוקא דמתנו כל טבחי מתא, א"נ כל אומני דההוא אומנות, משום דהוה להו בני העיר לגרמיהו, אבל תרי תלתא דמתנו במאי קנו, ומצינו בתוספתא (ב"מ פ"א ה"ב) ורשאין הצמרין והצבעין לומר כל מקח שיבא לעיר נהא כולנו שותפין בו, ורשאין הנחתומים לעשות רגיעה ביניהם, וכל זה בתנאי כל האומנין הוא, אבל שותפים שאמרו כל מקח שיבא לידנו יהא הריוח בינינו במאי קנו, שאילו במתנין באומנותן לאמצע י"ל נעשו שכירין זה לזה כדאמרי' (ב"מ י"ב ב') בפועל ששכרו ללקט מציאות, והוא שנתקבלו שכר זה מזה או התחילו במלאכה ויכולים לחזור בהן, אלא מקח שלקח במעותיו במה קנאו הלה, ואם תאמר נעשה כמגביה מציאה לחברו במה קנה שלא יחזור בו ויקח לעצמו. ופי' רגיעה חלוקת הרגעים, לא תמכור ברגעי ולא אמכור ברגעך, והלשון הזה מצוי בין הגאונים ובספר השטרות לרב האלברגוני ז"ל, וכן נראה מדבריו דדוקא בתנאי כל אומני העיר כמו שכתבנו.

24. שולחן ערוך חושן משפט סימן רלא סעיף כה

רשאים בעלי אומנות (לעשות תקנות בענין מלאכתם כגון) (טור) לפסוק ביניהם שלא יעשה אחד ביום שיעשה חברו וכיוצא בזה, וכל מי שיעבור על התנאי יענישו אותו כך וכך. הגה: והא דבני אומנות יכולים לתקן ביניהם תקנות היינו כולם ביחד, אבל שנים וג' מהם לא מהני (ב"י בשם הר"ן והמגיד פ"ד). בד"א, במדינה שאין בה חכם חשוב ממונה על הציבור. אבל אם ישנו, אין התנאי שלהם או של כל בני העיר) (טור) מועיל כלום, ואין יכולים לענוש ולהפסיד למי שלא קיים התנאי, אלא אם כן עשו מדעת החכם. הגה: מיהו אם ליכא הפסד לאחרני יכולין לתקן ביניהם מה שירצו (בית יוסף בשם הר"ן).

25. תחומין / כרך ה / הרב שלמה זלמן אוירבאך / שביתת מורים

במכתבי זה אני פונה להדר"ג בענין חשוב ודחוף מאד ואני מקוה שלמרות טרדותיו המרובות הדר"ג ימצא פנאי לענות לי בהקדם האפשרי. במשך שנתיים האחרונות חל שנוי במצב הכלכלי בארצוה"ב ויוקר צרכי החיים עלה. לפי השתנות המצב נשתנו משכורות הפועלים וכמעט שאין מקום שלא העלו משכורתם. המורים העברים בעירנו לא קבלו הוספה במשך של שלש שנים למרות היוקר הממריא ולכן דרשו השוואה ז"א להעלות משכורתם לפי היוקר. אחרי שנה של דיונים עם וועד החנוך נאלצה אגודת המורים דעירנו לאיים בשביתה. בין חברי האגודה ישנם מורים יראי ה' מוסמכים השואלים אם מותר להם לשבות לפי דיני תוה"ק. לזה אני פונה להדר"ג לחות דעתו בענין חמור ודחוף זה. לפענ"ד השאלה כאן נחלקת לשניים. א) אם מותר לו לפועל לשבות כשאינו מקבל דרישותיו. ב) אפילו יש היתר לפועל לשבות, אבל מורי ילדי ישראל ששביתתו תגרום בטול תורה אולי אסור. בחו"מ ס"ה שלג ס"ה כתוב שאסור לו לפועל לחזור

בדבר האבוד עיי"ש לפי"ז גם כאן אסור כי זהו דבר האבוד. ועיין ברמ"א סעיף ח' שהמלמד משועבד לתלמיד, עיי"ש. מכל זה נראה שאסור. בכ"ז אבקש את הדר"ג לעיין בדבר ולברר את הדין ואני נשאר מחכה לתשובת הדר"ג. תשובה: אל הו"כ רבנו הגדול גאון ישראל ותפארתו מרן י.א. הלוי הרצוג שליט"א. אחרי ברכת שלו' כדין תלמיד לרב הנני למלא בזה את רצונו הטהור של הדר גאון שליט"א לחוות בקצרה דעתי העניה בנדון שביית מלמדים.

1. חזרה בדבר האבוד

בראשונה הנני להשיב על פקוקי השואלים בענין חזרה בדבר האבוד (אע"פ שאינם נוגעים הרבה לנד"ד). פשוט הוא דחזרת מלמד חשיב ודאי דבר האבוד וכמבואר בשו"ע ובש"ך דאם אינו מעמיד לו מיד מלמד אחר היינו דבר האבוד, ובגמ' ב"מ חשיב ליה כפסידא דלא הדר משום ביטול הזמן. ואע"ג שגם בדבר האבוד אין הבעה"ב יכול לכוף את הפועל לעבוד כמבואר בש"ך סי' שלג ס"ק טז ומוסבר יותר בס"ק סז, דהא דפועל יש לו דין עבד הוא רק לקולא שיכול לחזור אבל לא שיהא גופו קנוי ומשועבד לעבוד, ונמצא לפי"ז דלכאורה יכולין גם המלמדים לחזור בתוך הזמן אלא שהבעה"ב שוכר עליהן או מטען ותו לא מידי. אבל אין זה נכון, דהא דחשיב כשיעבד עצמו בקנין דאינו יכול לחזור אפי' רוצה להיות ידו על התחונה כמבואר שם בש"ך סק"ד ובפת"ש בשם הרע"א ז"ל שבי"ד כופין אותו לעבוד ולעשות המלאכה. ומינוי המלמדים חשיב ודאי כדבר הנעשה ברבים דאין צריך קנין. ועיי"ש בדרכי משה אות ה' דב' אנשים ששכרו מלמד חשיב כנעשה בקנין ואינו יכול לחזור. וגם עיי"ש בהגהת חכמת שלמה דאפי' להחולקים על הש"ך הנ"ל מ"מ בדבר האבוד וגם נעשה בקנין לכו"ע אינו יכול לחזור, עיי"ש. גם מבואר שם בשו"ע סעיף ד' דבכה"ג שרוצה להשאר במלאכתו אצל הבעלים, והוא בא לחזור רק מחמת היוקר, אין שומעין לו כיון דלא שייך כלל בזה טעמא דולא עבדים לעבדים עיי"ש. כיון שכן אם ננקוט דאמצע השנה חשיב כתוך הזמן שפיר נראה דגם פועל פשוט אינו רשאי לחזור אם השכירות נעשה בקנין. וכ"ש במלמדים דאיכא נמי בטול תורה של תשב"ר. ונמצא דבנד"ד אף אם היו רוצים רק לחזור ולעזוב את עבודתם אין זה כ"כ ברור אם מותרין לעשות כן. וכ"ש הכא שאינם חוזרים אלא שובתים ומעכבים גם על אחרים מלבוא במקומם, פשוט וברור דמצד הדין אין שום היתר לכך.

2. תקנות הציבור

ברם נראה דאף שמעיקר הדין שפיר נראה כדאמרן, עדיין יש לדון בזה מצד מנהג המדינה ותקנות הצבור. נראה דאף בכה"ג שנותני העבודה יודעים שהשכירים קשורים לארגוני פועלים כאלה שרגילים תמיד לתבוע את מילוי דרישותיהם ע"י אמצעי כפיה של שביית והשבחות, מ"מ לא שייך לומר בזה דסבור וקביל, אלא יכולים לומר דלא נחתי כלל אדעתא דהכי וחשבו אותם לצייתי דינא, אשר כל סכסוך שיתגלע ביניהם יתברר אך ורק לפי דיני התורה. גם נראה דאע"ג דנפיש רבואתי דס"ל כדעת המחבר בחו"מ סוף סי' רלא דבני העיר אינם צריכים כלל לחבר העיר ואפי' אם יש שם חכם חשוב הממונה על הצבור אינם זקוקים לו ויכולים שפיר לתקן ולעשות הכל כפי ראות עיניהם וכידוע "שבני העיר דינם חשובים כבי דינא דר' אמי ור' אסי ועדיפי מינייהו"וכו' "וכל צבור במקומו כגאונים לכל ישראל שתקנו כמה תקנות לכל ישראל", מ"מ פשוט הוא דכל זה דוקא כשכל בני העיר או רובם הסכימו לכך. וכמו"כ מבואר שאף פרנסי הצבור שנתמנו מדעת רוב הצבור דינם כבני העיר, וכמו"ש הסמ"ע בס"ב ב' ד"כל מי שנתמנה על הצבור הוא כאביר שבאבירים - וכל מה שעשה עשוי" ויכולים ודאי טובי העיר "לעשות להם קצבה על שכר הפועלים שיהי' בכך וכך" כי טובי העיר אינם דוקא היותר חכמים או יראי חטא רק היותר משתדלים בצרכי צבור כמבואר בתשו' הרא"ם סי' יא. וגם נראה דבכה"ג שגובה השכר והדרגות נקבעים ע"י טובי העיר חשיב נמי כמנהג המדינה, כיון דמעיקרא ניהא להו לבני העיר בהכי. ועיין ברשב"ם ב"ב נד ע"ב דטעמא דדינא דמלכותא דינא הוא משום דמי להא דרשאין בני העיר להסיע על קיצתן. ועיין בחת"ס חו"מ סי' מד דדוקא במסים ומכס שמטילים על בני העיר בעל כרחם, ולא שייך לומר דבני העיר ניהא להו בהכי, צריכים לכללא דדמ"ד מפני שהוא אדון הארץ, ואיכא נ"מ בין מלך עכו"ם וישראל, משא"כ במנהגים ונימוסים, עיי"ש. מ"מ התקנות שארגוני הפועלים והפקידים קובעים לעצמם ולתועלתם אין זה שייך כלל לתקנת הצבור ובני העיר, כיון שרק טובת עצמם הם דורשים ולא טובתם של כל בני העיר.

ולכן פשוט הוא דלכל היותר יש לחשוב מנהגיהם ותקנותיהם כתקנה של בעלי אומנות, דאע"ג שלענין שכר עבודה וכדומה הרי הם נקראים בני העיר כמבואר שם בש"ך וכלשונו של הרא"ש בפ"ק דב"ב סי' לג' דכל בעלי אומנות יכולים להתנות ביניהם והם הנקראים בני העיר בענין מלאכה", מ"מ מודו כו"ע שזקוקים דוקא לחבר העיר, ומה גם בכה"ג דבתקנותיהם איכא רווחא להאי ופסידא להאי ולית ביה משום מיגדר מלתא. וגם אין כוחם של בעלי אומנות יפה אלא לעצמם וגם להמיעוט שלא קבלו אותם, אבל אין בכוחם להפסיד ולחייב את נותני העבודה, שמעולם לא קבלו אותם עליהם. אלא שאעפ"י"כ אם הי' נעשה בהסכמת חבר העיר היו רשאים עכ"פ לשבות וגם למנוע בחזקה על בעלי אומנות אחרים מלבוא בגבולם כיון דכללא הוא "שאם כל בעלי אומנות הם ביחד יכולים הרוב לכוף את המיעוט" ומבואר באחרונים שיכולים גם לעכב על בני עיר אחרת. וכיון שכן בנד"ד פשוט הוא לכאורה שאין המלמדים רשאים לעשות דין לעצמם ולחזור בתוך הזמן על סמך תקנותיהם של הסתדרויות פועלים. וכ"ש שאיסור גמור הוא לעכב על אחרים הבאים במקומם, אא"כ יזמינו תחלה את הממונים עליהם לדין תורה.

3. קיפוח שכרם של מלמדים

ברם נראה דסתמא דמלתא צריכים גם דייני העיר או חשובי העיר להתחשב בגובה השכר ודרגותיהם של ארגוני הפועלים, שעפ"י רוב דרישותיהן צודקות ומתאימים למציאות. ואם רק יראו הדיינים דאפשר שפיר להעלות את שכרם וצבור לא מיעני, חלילא להם מלקפח שכרם של לומדי תורה וצייתי דינא שיהי' פחות ממשכורתם של מורים ללמודי חול, ולא תהא כהנת כפונדקית. ואף אם יטענו הממונים, שיכולים הם להשיג מלמדים אחרים שילמדו כמותם ויסכימו לתנאים של עכשו, ורוצים משום כך לסלק אותם המלמדים שדורשים העלאה. נ"ל דאיכא למידן ביה טובא, דאפשר שבזה"ז יש לחשוב את משרת ההוראה במוסדות הצבור כשררה של כבוד. ועיין בחנוך תצו שכתב "ולא המלכות בלבד אלא כל השררות שהן במעשה או בשם כבוד מן השמות הנכבדים וכל המינויים בישראל, בירושה הם לו לאדם, שזוכה בה בנו אחריו" וכו'. ואפי' את חזן הכנסת אין לסלק במקום שלא נהגו בתחלה למנותו לזמן ידוע, אא"כ נמצא בו פסול (עיין באו"ח סוף סי' מ ובנו"כ). ואף שמבואר ביו"ד סי' רמה דאם בא מלמד אחר שהוא טוב ממנו מסלקין הראשון, אפשר דבזה"ז עדיף טפי וחשיב יותר דרך כבוד. ולא גרע ממוהל שכתב המבי"ט בח"ג סי' ר' כהלכה רווחת, שהחזנים שוחטים ומוהלים חשיבי כשררה של כבוד. וכיון שכן אע"ג שבתחלה הסכימו למשכורת זו, מ"מ אם לפי דעת המומחים אין זה מספיק (חושבני שהמודד לזה צריך להיות השיעור שפטור ממס הכנסה מבלי להתחשב עם הגבלת מספר הילדים. וקצבה זו אפשר דחשיב קצת מתקנת בני העיר, כיון שאנשי החוק והשררה קבעו שזה צריך כל אדם למחיתו. אולם ענין הדרגות שרגילים לקבוע לסוגי העבודה והעובדים אפשר דחשיב רק כתקנת בעלי אומנות. ומ"מ נראה דאפי' מלמדי תורה שבעל פה, שמקבלים שכר מפני שאין להם ממה להתפרנס או משום שכר בטלה, ג"כ אפשר להשוותם למורים אחרים שנוטלים שכר עבור עבודתם, כיון דשכר פיסוק טעמים מיהא שרי ואין זה חשיב רק שכר בטלה. ומיהו בנד"ד הרי בהא גופא נחלקו העובדים והמעבידים אם השכר מספיק או לא) חייבין שפיר להעלות את שכרן וליתן להם כדי צרכן, וכמו"ש הרמב"ם בפ"ד משקלים ה"ז לענין מגייה ספרים ודייני שנוטלין שכרן מתרומת הלשכה צ' מנה בכל שנה, שאם לא הספיקו להם מוסיפין להם בעל כרחם אע"פ שאינם רוצים. והחת"ס בחו"מ סי' ה' למד מזה לענין שכר מרביצי תורה שחייבים להוסיף על שכרם בין אם נתיקר השער ובין אם נתרבו בני המשפחה, עיי"ש. וה"ה למלמדי תשב"ר הממונים לרבים מטעם הצבור שאף גם אותם צריכים לפרנס כראוי. ואף אם ננקוט כפשטות דברי השו"ע דמלמדות לא הוי שררה ואין זה חשיב מן "השמות הנכבדים", הואיל וכל כבודם הוא רק בפני דרדקי ולא בפני הצבור מ"מ לא שמענו מימינו שיסלקו מלמד מבית תלמוד צבורי אף אם בא אחר טוב ממנו. וכיון שכן הרי זה דומה למ"ש החקרי-לב באו"ח סי' טו, דאע"ג שמצד הדין אינו סובר כלל מהמבי"ט דשוחט ומוהל ודכוותיהו הוי כמינוחם של כבוד ושררה, מ"מ מצד המנהג הוא בו וה"נ גם כאן. לכן נראה דדוקא אם דורשים למעט את שעות העבודה וכדומה אין שומעין להם ואינם רשאים משום כך לעזוב עבודתם בתוך הזמן. משא"כ הכא: בצדק הם דורשים העלאת השכר בהתאם ליוקר החיים, כי מעיקרא לא קצבו להם שכר זה אלא מפני שיערו שיכולים להתפרנס בכך. ולכן גם עכשו צריכים להוסיף וליתן להם שכר כזה שיספיק לרמת החיים, שהיו יכולים לחיות במשכורת שקבלו לפני היוקר. ואין זה דומה כלל למי שחייב לחברו סכום כסף שאינו צריך כלל להתחשב עם שנוי השער, דכאן הרי צריכים אנו לפרנסם, ושיעור זה היינו פרנסתם. והן אמנם דבמלמד ששכרוהו בעלי בתים יחידים לעצמם אין לחייבם כלל משום סברות אלה, מ"מ בשל צבור שפיר נראה דחייבין לפרנסם בכבוד.

4. חבר עיר

גם יש לצדד דבאותם המקומות שהרבנים והת"ח שבעיר אינם מכניסים את ראשם בעסקי פועלים ושכר עבודה, הו"ל כאילו אין שם חבר העיר, וכמו"ש גדולי האחרונים "מי שהוא בעל הוראה ואינו ממנהיגי העיר אפי' בלי דעתו תקנתם קיימת". וכתב גם השבות-יעקב בח"א סי' יא: "אם אין שם חכם ממונה מהצבור, אף שיש איזה חכם בעיר, כיון שאינו ממונה לראש עליהם הוי תקנתם תקנה בלא הסכמתו", וכיון שכן אפשר דמהני שפיר תקנותיהם של ארגוני הפקידים, ויכולים בדין לשבות ולעכב גם על אחרים הבאים בגבולם, גם לאלה שמתנגדים להם ולתקנותיהם (עיי"ש בכסף הקדשים) מדין תקנת בעלי אומנות. ועכ"פ נראה דאם החשוב שבעירם מסכים עכשיו לדרישת המלמדים רשאים הם שפיר להתנהג כפי מה שתיקנו בעלי אומנות של אותה העיר שאסרו על אחרים לבוא בגבולם ולהכריח בכך את המעבידים. ואע"ג דמבואר בשו"ע יו"ד סוף סי' רמה ובחו"מ קנו סעיף ו' דבמלמדי תינוקות לא שייך הסגת גבול משום טעמא דיגדיל תורה ויאדיר, מ"מ בנד"ד שבאים ממש במקומם ללמוד עם אותם התינוקות חשיב שפיר הסגת גבול ורשאין בדין למונעם. אלא שעכ"ז נלענ"ד פשוט דלאו כל כמיניהו של המלמדים לעשות דין לעצמם מבלי להמלך תחלה עם רב העיר כי בענינים אלה העיקר תלוי בשיקול הדעת, ומי שדעתו דעת תורה עוזרין לו מן השמים. ואם יראה שבאמת מקופחים הם בשכרם יש לנהוג גם בזה מנהג דרך ארץ, ואין לחוש כלל לעון ביטול תורה של תשב"ר, והאחריות מוטלת בעיקר על הבע"ב ופרנסי העיר שאינם רוצים לפרנס כראוי את המלמדים ופעמים שביטולה של תורה זהו יסודה.

הנני לציין שאין הדברים מסודרים כראוי וגם נאמרו רק מקופיא, כי העיון בענינים אלה לוקח זמן רב והנני טרוד מאד בענינים אחרים ושואל לתלמידים ומי שרוצה לברר עניני תקנות העיר יעיין בקונט' המיועד לכך הנקרא בשם "תיקון עולם" להגאון מוהרש"ם ז"ל אשר כל רז לא אניס ליה ועיניו משוטטות בכל.

מקורות נוספים להרחבה

- שו"ת ציץ אליעזר חלק ב סימן כג- בעניין יכולת וועד עובדים לארגן שביתה
- שו"ת אגרות משה חושן משפט חלק א סימן נט- בעניין הנ"ל בתוספת התייחסות ספציפית לנושא שביתת מורים
- תחומין ה- הרב אורי דסברג - שביתת עובדים על פי ההלכה- במאמר זה מציין המחבר מקורות רבים בעניין השביתה ואת סיכומם של דברים העולים מכל פוסק ופוסק בעניין זה